

Zákaz nošení náboženských symbolů na univerzitní půdě ve světle judikatury Evropského soudu pro lidská práva

DAVID KOSAŘ

Podle čl. 9 odst. 2 Evropské úmluvy o lidských právech (dále jen „Úmluva“) svoboda projevat náboženské vyznání nebo přesvědčení může podléhat jen omezením, která jsou stanovena zákony a jež jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu veřejné bezpečnosti, ochrany veřejného pořádku, zdraví nebo mravnosti nebo ochrany práv a svobod druhých.¹⁾

Evropský soud pro lidská práva (dále jen „Soud“) již v minulosti judikoval, že v demokratické společnosti, kde uvnitř jedné a téže populace koexistuje několik náboženství, se může ukázat nezbytným tuto svobodu doplnit určitými omezeními, jež jsou způsobilá usmířit zájmy různých skupin a zajistit respektování přesvědčení každého jednotlivce (rozsudek *Kokkinakis v. Řecko* z 25. 5. 1993). Jednotlivec tak má na jedné straně právo projevat své přesvědčení i ve vězení (*X v. Spojené království*, rozh. Komise o přijatelnosti z 5. 3. 1976) a při práci (*X v. Spojené království*, rozh. Komise o přijatelnosti z 12. 3. 1981) či „právo pokoušet se přesvědčit svého blízkého“, a získávat tak nové stoupence (*Kokkinakis*, op. cit.). Na druhé straně jeho právo projevat své přesvědčení může být omezeno z důvodu ochrany veřejného pořádku (*Sami Omkaranda a Divine Light Centrum v. Spojené království*, rozh. Komise o přijatelnosti z 19. 3. 1981),²⁾ zdraví (*X v. Spojené království*, rozh. Komise o přijatelnosti z 12. 7. 1978),³⁾ veřejné bezpečnosti (*X v. Itálie*, rozh. Komise o přijatelnosti

z 21. 5. 1976)⁴⁾ nebo svobody myšlení, svědomí a náboženského vyznání jiného (*Kokkinakis*, op. cit.).⁵⁾

Jedním z klíčových rozhodnutí nepochybně bude i rozsudek ve věci *Leyla Sahin v. Turecko* ze dne 29. 6. 2004, který se dotýká zákazu nošení náboženských insignií, zejména pak islámských šátků a plnovousů typických pro sikhskou komunitu, na univerzitní půdě.⁶⁾ Tento rozsudek se totiž dnes již netýká pouze Turecka, jak by se na první pohled mohlo zdát. Obdobná legislativa platí ve Francii, v některých spolkových zemích Německa a o jejím zavedení se uvažuje v Belgii a Holandsku.

Stěžovatelka, turecká občanka Leyla Sahin, se narodila v roce 1973 a od roku 1999 žije ve Vídni. Pochází z tradiční rodiny praktikujících muslimů a nošení islámského šátku považuje za svou náboženskou povinnost. V předmetné době stěžovatelka studovala v pátém ročníku na lékařské fakultě Istanbulské univerzity. V únoru roku 1998 vydal prorektor Istanbulské univerzity oběžník (*circular*), ve kterém nařídil, že studenti s vousy a studenti s pokrývkou hlavy (tj. s islámským šátkem) nesmí být vpuštěni na přednášky, konzultace a ke zkouškám. Na základě tohoto nařízení (dále jen „šátkové nařízení“) nebyla stěžovatelka v březnu téhož roku připuštěna k písemné zkoušce z onkologie a následně jí byl znemožněn zápis nových předmětů, přístup na přednášky a k několika dalším zkouškám.

Za nedodržení univerzitních pravidel týkajících se přípustného oděvu fakultní orgány udělily stěžovatelce nejprve varování. Následně byla stěžovatelka z fakulty dočasně vyloučena na jeden semestr, nikoliv však za pouhé nošení islámského šátku, ale za účast na nepovoleném shromáždění na univerzitní půdě, jež

¹⁾ Autor převzal znění čl. 9 v překladu od JUDr. Karla Jungwiera a RNDr. Bruna Jungwiera, PhD., který považuje za přesnější. Uvedený překlad se tak nepatrně liší od českého znění ve Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb. Srov. taktéž Adamus, V.: Mezinárodní dokumenty o lidských právech. Linde, Praha 2000, str. 7 a 386 – 387.

²⁾ Náboženská sekta.

³⁾ Povinnost používat motoristickou helmu mají i věřící, jejichž církev jim předepisuje nosit turban; obdobně též rozhodnutí Výboru pro lidská práva z 9. 11. 1989 ve věci *Singh Binder v. Kanada*, č. 208/86, A/45/40, str. 57.

⁴⁾ Trestní postih intrik směřujících k obnovení fašistické strany.

⁵⁾ Zákaz proselytismu, tj. „zneužívajícího aktivního získávání nových stoupenců“, a zejména pak v armádě; srov. také rozsudek *Grigoriades v. Řecko* z 25. 11. 1997 a *Larissis a další v. Řecko* z 24. 2. 1998.

⁶⁾ Termín „bude“ je použit záměrně, neboť dne 22. 11. 2004 pětičlenné kolegium soudců souhlasilo s postoupením rozsudku ve věci *Leyla Sahin v. Turecko* Velkému Senátu.

bylo svoláno za účelem protestu proti „šátkovému nařízení“. Všechny disciplinární tresty byly posléze v roce 2000 zrušeny na základě amnestie.

Leyla Sahin se obrátila na Soud 21. 7. 1998. Soud rozhodl o přijatelnosti stížnosti 2. 7. 2002, přičemž se nezabýval námitkami vlády a spojil otázku vyčerpání vnitrostátních prostředků nápravy s rozhodováním v meritů věci. Soud se tedy zprvu ve svém rozsudku musel vypořádat s předběžnou námitkou vlády, že stěžovatelka nevyčerpala všechny vnitrostátní prostředky nápravy v souladu s čl. 35 odst. 1 Úmluvy. Vláda tvrdila, že stěžovatelka nenapadla zákonost šátkového nařízení před vnitrostátními soudy. Stěžovatelka zpočátku tvrdila, že na základě ustálené judikatury tureckých soudů neměla žádný efektivní prostředek nápravy. Teprve na opakovanou výzvu Soudu doložila, že podala žalobu k vnitrostátním soudům, která byla nakonec zamítnuta jak Istanbulským správním soudem, tak tureckým Nejvyšším správním soudem.

Soud k předběžné námitce vlády zopakoval, že „ačkoliv je stěžovatel obecně povinen vyčerpat vnitrostátní prostředky nápravy před podáním stížnosti k Soudu, postačí, pokud rozhodnutí v posledním stupni ohledně prostředku nápravy padne až po podání stížnosti za předpokladu, že tyto prostředky nápravy budou vyčerpány před rozhodnutím o přijatelnosti“ (*Ringelsen v. Rakousko* z 16. 7. 1971, str. 37 – 38, § 89 – 93; *Vgt Verein gegen Tierfabriken v. Švýcarsko* z 28. 6. 2001, § 33). Vzhledem k tomu, že turecký Nejvyšší správní soud rozhodl v poslední instanci o žalobě stěžovatelky 19. 4. 2001, tedy ještě před rozhodnutím o přijatelnosti, Soud předběžnou námitku vlády zamítl.

Soud dále přistoupil k posouzení tvrzeného porušení čl. 9 Úmluvy. V souladu se svou ustálenou judikaturou postupoval podle pětistupňového testu a položil si pět otázek: 1) Spadá daný případ pod rozsah čl. 9 Úmluvy? 2) Šlo o zásah do lidských práv stěžovatelky? 3) Bylo toto omezení stanoveno zákony? 4) Sleduje toto omezení legitimní cíl? a konečně 5) Je toto omezení „nezbytné v demokratické společnosti“?

Nejprve Soud posuzoval, zda-li stížnost spadá pod čl. 9 Úmluvy. Stěžovatelka namítala narušení jejího práva na svobodu náboženského vyznání a zejména svobody projevat své přesvědčení, přičemž vláda toto tvrzení popírala. Soud při této příležitosti zdůraznil, že svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání tvoří jeden z pilířů „demokratické společnosti“ ve smyslu Úmluvy a je zároveň zárukou pluralismu, jenž je s takovou společností neoddelitelně spjat. Toto právo slouží jak věřícím, tak ateistům, agnostikům, skeptikům či lhostejným. Náboženská svoboda tak zahrnuje mj. právo mít či nemít náboženské přesvědčení a právo své přesvědčení projevat či neprojevat (mezi mnohými *Kokkinakis*, op. cit., § 31; *Buscarini a další v. San Marino*, z 18. 2.

1999, § 34).⁷⁾ V případě Leyly Sahin na základě uvedených skutečností Soud nakonec konstatoval, že rozhodnutí stěžovatelky nosit islámský šátek je motivováno nebo inspirováno jejím náboženským vyznáním nebo přesvědčením, a tudíž stížnost spadá pod rozsah čl. 9 Úmluvy.

Při této příležitosti Soud důsledně odlišil právo mít přesvědčení, jež spadá do sféry osobního svědomí a nepodléhá žádným omezením, a právo projevat své přesvědčení sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě. Čl. 9 Úmluvy vyjmenovává několik forem, kterých může projevoování přesvědčení nabývat, konkrétně bohoslužbu, vyučování, provádění náboženských úkonů a zachovávání obřadů (*mutatis mutandis Cha'are Shalom Ve Tsedek v. Francie*, z 27. 6. 2000, § 73), ale nechrání každé jednání motivované náboženstvím nebo vírou a nezaručuje jednotlivci, aby se za všech okolností mohl na veřejnosti chovat tak, jak mu přikazuje víra (*Kalac v. Turecko* z 1. 7. 1997, § 27; *Arrowsmith v. Spojené království*, rozh. Komise z 12. 10. 1978, D. R. 19, str. 5; *C v. Spojené království*, rozh. Komise z 15. 12. 1983, D. R. 37, str. 142).

V dalším bodě Soud posuzoval, zda-li došlo k zásahu do lidských práv stěžovatelky. Zatímco stěžovatelka tvrdila, že omezení jejího způsobu oblékání a následné vyloučení z Istanbulské univerzity bylo jasným zásahem do jejího práva projevat své náboženské přesvědčení, vláda byla opačného názoru. Dle názoru vlády, univerzitní normy týkající se přípustného oděvu měly oporu jak ve vnitrostátním, tak v mezinárodním právu. Zejména pak čl. 9 Úmluvy nezaručuje jednotlivci namítat svou víru jako důvod pro odmítnutí splnit zákonnou povinnost, která je navíc ve veřejném životě aplikována obecně a bez rozdílu. Soud se však přiklonil k tvrzení stěžovatelky, že nošením šátku plní svou náboženskou povinnost, a tím projevuje svou touhu plnit veškeré povinnosti, které jí ukládá islámská víra. Bez toho, aniž by Soud rozhodl, zda-li její rozhodnutí nosit islámský šátek je vždy motivováno plněním náboženské povinnosti, Soud nakonec dospěl k závěru, že šátkové nařízení, které stanovilo omezení ohledně místa a způsobu nošení islámského šátku na univerzitní půdě, představuje zásah do práva stěžovatelky projevat své náboženské vyznání.

Po kladné odpovědi na otázku, zda-li šlo o zásah do lidských práv stěžovatelky, se pozornost Soudu přesunula k otázce zákonnosti šátkového nařízení. Stěžovatelka zdůrazňovala, že zákaz nošení šátku na univerzitní půdě nemá oporu v tureckých zákonech, protože je založen pouze na chybném výkladu judikatury Ústavního soudu. Dle stěžovatelky výrok Ústavního soudu nošení šátku na univerzitní půdě nezakazuje a samotné odůvodnění nálezu Ústavního

⁷⁾ Srov. taktéž Sudre, F.: Mezinárodní a evropské právo lidských práv. Masarykova univerzita, Brno 1997, str. 194 – 195.

soudu není podle tureckého ústavního pořádku právně závazné. Vedle toho nejednotná aplikace šátkového nařízení na různých univerzitách vede v důsledku k tomu, že pravidlo nelze považovat za předvídatelné (*foreseeable*) ve smyslu Úmluvy.

V souladu se svou předchozí judikaturou Soud připomněl, že termín „stanoveno zákony“ nevyžaduje pouze, aby předmětné opatření mělo nějakou oporu ve vnitrostátním právu, ale že obsahuje i kvalitativní aspekt vnitrostátního práva, tzn. že právo musí být danému jednotlivci dostupné a předvídatelné ohledně svých účinků (*Rotaru v. Rumunsko* ze 4. 5. 2000, § 52). V konkrétním případě není pochyb, že prorektor Istanbulské univerzity měl jako výkonný orgán oprávnění vydávat nařízení ohledně přípustného oděvu. Stěžovatelka však dále namítala, že šátkové nařízení bylo v rozporu s přechodným ustanovením vysokoškolského zákona.

K tomu Soud uvedl, že při zkoumání spojení „v souladu se zákonem“ a „stanoveno zákony“, která se objevují v čl. 8 až 11 Úmluvy, chápe Soud pojem „právo“ v jeho „reálném“ (*substantive*) a ne „formálním“ smyslu. Jinými slovy, pojem „právo“ zahrnuje „psané právo“ včetně právních norem nižší právní síly než zákon,⁸⁾ normativní akty přijaté profesními organizacemi, na které delegoval normotvornou pravomoc parlament⁹⁾, a nepsané právo. Pod pojmem „právo“ se rozumí jak psané právo (*statutory law*), tak „právo“ soudcovské (*Sunday Times* č. 1 v. *Spojené království* z 26. 4. 1979, § 47; *Kruslin v. Francie* z 24. 4. 1990, § 29; *Casado Coca v. Španělsko* z 24. 2. 1994, § 43). Vláda v tomto případě doložila, že Ústavní soud ve svém nálezu z 27. 5. 1999 jednoznačně stanovil, že „pro legislativní i výkonnou moc je závazná jak výroková část nálezu, tak odůvodnění posuzované jako celek“. Na základě těchto skutečností se zde Soud omezil na konstatování, že vnitrostátní právo má být primárně vykládáno a aplikováno národními orgány, zejména pak soudy, a potvrdil, že soudcovské právo je platným pramenem tureckého práva.

Otázka zákonnosti tedy musí být v tomto případě posuzována nejen na základě znění přechodného ustanovení vysokoškolského zákona, ale také na základě judikatury. Vzhledem k tomu bylo „právo“ v tomto případě předvídatelné, neboť z nálezu Ústavního soudu jednoznačně vyplývá, že povolení, které by umožňovalo studentům „zahalovat krk a vlasy závojem nebo šátkem z důvodu náboženského přesvědčení“, je protiústavní. Tento nálezný je nejen závazný, ale splňuje i podmínku dostupnosti, neboť byl publikován v turecké Sbírce zákonů, navazuje na předchozí judikaturu Ústavního i Nejvyššího správního

⁸⁾ Rozsudek *De Wilde, Ooms a Versto v. Belgie* z 18. 6. 1971, Série A č. 12 (14), str. 45, § 93.

⁹⁾ Rozsudek *Berthold v. Německo* z 25. 3. 1985, Série A, č. 90, str. 21, § 46.

soudu a doplňuje (*supplement*) tedy zmiňované přechodné ustanovení.

Ustanovení zakazující nosit islámský šátek navíc nepochybně existovalo již v době, kdy byla stěžovatelka přijata na univerzitu. K nejednotnosti aplikace na univerzitách v Burse a Istanbulu Soud uvedl, že jeho úkolem je posoudit obecné opatření přijaté na Istanbulské univerzitě a jeho aplikaci. Není však oprávněn k hodnocení praxe jiné univerzity *in abstracto*. V této fázi posuzování musí pouze rozhodnout, zda-li byly naplněny požadavky spojení „stanoveno zákony“. Za těchto okolností Soud konstatoval, že zásah do lidského práva stěžovatelky byl v souladu v tureckém právem, které bylo dostupné a dostatečně jednoznačné, aby splnilo požadavek předvídatelnosti. Stěžovatelce tedy muselo být jasné již od jejího přijetí na Istanbulskou univerzitu, že zde existují omezení ohledně nošení islámských šátků a že od vydání „šátkového nařízení“ jí mohl být odepřen přístup na přednášky, pokud se tomuto nařízení nepodřídí.

V případě čtvrté otázky, tj. legitimního cíle, stěžovatelka částečně souhlasila s tvrzením vlády, že předmětná opatření sledují legitimní cíl, konkrétně zachování principu sekularity a zajištění neutrality univerzitního vzdělání. Vláda dále namítala jako další důvod ochranu veřejného pořádku a práv a svobod druhých. Soud se ztotožnil spíše s postojem vlády a shledal, že šátkové nařízení v první řadě sledovalo legitimní cíl ochrany práv a svobod druhých a ochrany veřejného pořádku.

Soud tedy přistoupil k poslednímu bodu testu a posuzoval, zda-li zásah do práva stěžovatelky byl „nezbytný v demokratické společnosti“. Za prvé, stěžovatelka namítala, že zásah do jejího práva byl velmi závažný z hlediska jeho účelu, povahy a rozsahu, a tudíž pro jeho ospravedlnění musí existovat výjimečně pádné důvody. Za druhé, dle stěžovatelky nošením šátku nijak neprotestovala proti ústavním principům tureckého státu, včetně principu sekularity, a tudíž se nejednalo o žádnou formu nátlaku, provokace nebo proselytismu. Za třetí, islámský šátek neohrožuje republikánské hodnoty nebo práva ostatních, a není tedy z podstaty neslučitelný s principy sekularity a neutrality vzdělávacího procesu. Tyto dva principy nemohou být podle ní vykládány tak, že umožňují úplný zákaz přítomnosti jakýchkoliv náboženských symbolů na univerzitních půdách. V poslední řadě Leyla Sahin považovala šátkové nařízení za diskriminační opatření vůči muslimským ženám (viz dále).

Vláda oproti tomu namítala, že právo projevat své přesvědčení není absolutním právem, a odvolávala se na princip sekularity. Zásada sekularity navíc hraje v Turecku mnohem významnější úlohu než v jiných demokraciích. Vláda ve svém podání zdůraznila, že Turecko je jediným muslimským státem, kde vládne liberální demokracie, a to jen díky striktnímu dodržování odluky církve od státu. Zachování sekulárního státu

je tak základním předpokladem pro aplikaci Úmluvy. Šátek se navíc v posledních letech stal symbolem fundamentalistických náboženských skupin, jež usilují o změnu politického režimu, a ohrožují tím práva žen. Šátkové nařízení bylo přijato jako preventivní opatření právě proti nátlaku na studenty ze strany těchto skupin a sledovalo zachování neutrality vzdělávání.

Uznání práva nosit šátek ve veřejných institucích by dále znamenalo zvýhodnění jednoho náboženství, což již Soud dříve posoudil jako neslučitelné s Úmluvou (rozhodnutí Velkého Senátu ve věci *Refah Partisi a další v. Turecko* z 13. 2. 2003). Stěžovatelka se navíc rozhodla pro studium v oboru medicíny, kde by nošení šátků bylo jednoznačně v rozporu s hygienickými normami.

Při posuzování klíčové otázky „nezbytnosti“ se Soud zaměřil nejprve na svou předchozí judikaturu. Zopakoval tak nezbytnost určitých omezení práva projevat své náboženství (*Kokkinakis v. Řecko*, op. cit., § 33) a připomněl, že stát je oprávněn stanovit omezení pro nošení islámských šátků, pokud je nošení v rozporu s ochranou veřejného pořádku a s ochranou práv a svobod jiných (*Karaduman v. Turecko*, rozh. Komise z 3. 5. 1993, a rozhodnutí o nepřijatelnosti stížnosti ve věci *Dahlab v. Švýcarsko* z 15. 2. 2001). Nošení šátku působí jako „silný vnější symbol“ a může mít i určité proselytizační účinky (*Dahlab*, op. cit.). Stejně tak princip sekularity tvoří v Turecku nepochybně jeden z pilířů státu, který je v souladu s právním státem a ochranou lidských práv (*Refah Partisi a další v. Turecko*, op. cit., § 93). Opatření, která mají na univerzitní půdě zabránit nátlaku fundamentalistických náboženských skupin na studenty, mohou být tedy ospravedlnitelná v souladu s čl. 9 odst. 2 Úmluvy. Taková omezení místa a způsobu projevu náboženského přesvědčení sledují zajištění pokojného soužití mezi studenty odlišné víry, a tudíž chrání veřejný pořádek a víru ostatních (*Refah Partisi a další v. Turecko*, op. cit., § 95).

„Nezbytnost“ zásahu do lidského práva závisí zejména na velikosti prostoru pro volnou úvahu (*margin of appreciation*) vnitrostátních orgánů. Velikost posuzovacího prostoru závisí na významu chráněného práva, povaze omezeného jednání a na účelu tohoto omezení (*mutatis mutandis* rozhodnutí Velkého Senátu ve věci *Hatton a další v. Spojené království* z 8. 7. 2003, § 101 a rozsudek *Buckley v. Spojené království* z 25. 9. 1996, § 74 – 77). V otázce vztahu státu a církve se však mohou postoje států výrazně lišit, a proto je v takových případech nutno dbát na rovnováhu mezi různými zájmy, které jsou v sázce; konkrétně mezi právy a svobodami druhých, zabráněním občanským nepokojům, požadavky veřejného pořádku a pluralitou názorů (*mutatis mutandis Kokkinakis*, op. cit., § 31; *Casado Coca*, op. cit., § 55). Prostor pro volnou úvahu je v případě opatření upravujících nošení náboženských symbolů na akademické půdě široký, neboť předmětná opatření se vzhledem k národním tradicím liší stát od státu a mezi smluvními státy

Úmluvy neexistuje jednotné vnímání požadavků „ochrany práv a svobod druhých“ a „veřejného pořádku“ (*Wingrove v. Spojené Království* z 25. 11. 1996, § 58 a *Casado Coca*, op. cit., § 58). Samotná povaha vzdělávacího procesu navíc taková opatření přímo vyžaduje (*mutatis mutandis Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen v. Dánsko* z 17. 12. 1976, § 53). Na druhé straně, tato opatření nesmí narušit pluralitu názorů nebo úplně negovat právo na svobodu projevat své náboženské přesvědčení (*Belgická jazyková záležitost v. Belgie* z 23. 7. 1968, § 5; *Yanasik v. Turecko*, rozh. Komise z 6. 1. 1993, DR 74, str. 14).

Při aplikaci výše zmíněných principů Soud uvedl, že zásah do stěžovatelčiných práv byl založen na dvou zásadách – sekularity a rovnosti, které se vzájemně upevňují a doplňují. V souladu s judikaturou tureckého Ústavního soudu je 1) sekularita mj. považována za strážce demokratických hodnot; 2) svoboda náboženského vyznání je nedotknutelná v rozsahu osobního přesvědčení (tj. práva mít přesvědčení); a 3) jednotlivci jsou si ve svých právech rovni. Sekularita dále chrání jednotlivce před vnějším nátlakem, a tudíž podle Ústavního soudu lze omezit právo projevat náboženské přesvědčení za účelem ochrany těchto hodnot. Toto pojetí sekularity je podle Soudu v souladu s hodnotami obsaženými v Úmluvě a upevnění této zásady považuje za nezbytné pro ochranu demokratického systému v Turecku.

Stejně tak Soud zdůraznil, že rovnost v zacházení mezi muži a ženami považuje za klíčový princip Úmluvy (mj. *Burghartz v. Švýcarsko* z 22. 2. 1994, § 27; *Van Raalte v. Nizozemí* z 21. 2. 1997, § 39; a *Petrovic v. Rakousko* z 27. 3. 1998, § 37). **V otázce nošení islámského šátku musí být brán v potaz dopad, jaký nošení takového náboženského symbolu, který je prezentován nebo vnímán jako nevyhnutelná náboženská povinnost, může mít na ty, jež ho nosit odmítají.** Omezení stanovená šátkovým nařízením tak splňují naléhavé potřeby společností a sledují legitimní cíl „ochrany práv a svobod druhých“ a „zachování veřejného pořádku“, zejména s ohledem na rostoucí politický význam předmětných náboženských symbolů v Turecku.

Soud jmenuje i další důvody, které podporují postoj vlády: 1) nelze přehlédnout extrémistické politické proudy v současném Turecku, které ohrožují hodnoty chráněné Úmluvou; 2) povolení nosit náboženské symboly při výuce by bylo v rozporu s chráněnými hodnotami, jako jsou práva a svobody druhých a zásadou rovnosti mezi muži a ženami; 3) univerzitní orgány nepřekročily své pravomoci; 4) muslimští studenti mohou jinak volně plnit své náboženské povinnosti; 5) šátkové opatření zachází se všemi druhy náboženských symbolů stejně bez jakékoliv diskriminace; 6) předmětná opatření existovala již dlouho před tím, než byla stěžovatelka přijata ke studiu; 7) nejednotná aplikace legislativy v oblasti přípustného oděvu na různých univerzitách v žádném případě neznamená, že opatření by-

la neospravedlnitelná nebo že by se univerzitní orgány vzdaly svého práva upravovat povinnosti v této oblasti; a 8) disciplinární tresty vůči stěžovateli podléhalo soudnímu přezkumu.

Na základě výše uvedených skutečností a rozsahu posuzovacího prostoru Soud dospěl k závěru, že šátkové opatření bylo v zásadě oprávněné a přiměřené sledovaným cílům, a je ho tedy možno považovat za „nezbytné v demokratické společnosti.“

Kromě porušení čl. 9 stěžovatelka namítala také porušení čl. 8 (právo na šetření soukromého a rodinného života), čl. 10 (svoboda projevu), čl. 14 (zákaz diskriminace) ve spojení s čl. 9 a konečně porušení čl. 2 Dodatkového protokolu č. 1 (právo na vzdělání) Úmluvy.

Nejpřesvědčivější argumentace stěžovatelky se týkala čl. 14 ve spojení s čl. 9 a čl. 2 Dodatkového protokolu č. 1. Stěžovatelka zejména poukazovala na skutečnost, že důsledné dodržování zákazu nošení islámských šátků na univerzitní půdě by znamenalo, že v důsledku svého náboženského přesvědčení jí je znemožněno dokončit univerzitní vzdělání na území celého Turecka. Tím je jí odepřeno právo na vzdělání. Ještě podloženější bylo tvrzení stěžovatelky, že zákaz nošení islámských šátků vede k tomu, že studenti jsou nuceni volit mezi vírou a vzděláním, a tudíž diskriminuje věřící oproti nevěřícím. Leyla Sahin si stěžovala, že šátkové nařízení je v důsledku diskriminační vůči muslimským ženám, a zdůrazňovala, že v souladu s předchozí judikaturou Soudu je čl. 14 Úmluvy porušen také tehdy, když stát bez objektivního a rozumného ospravedlnění nenakládá rozdílně s osobami, jejichž situace je podstatně rozdílná (rozsudek *Thlimmenos v. Řecko* ze 6. 4. 2000, § 44). Muslimští studenti mají podle ní odlišné postavení než ostatní studenti, a stát má tudíž pozitivní povinnost zacházet s těmito studenty odlišně. Leyla Sahin tak poukazovala na tzv. nepřímou diskriminaci, kterou již Soud v minulosti odsoudil (např. *Thlimmenos*; op. cit.). Dále stěžovatelka tvrdila, že obecný zákaz nosit viditelné náboženské insignie byl důsledně aplikován pouze vůči muslimům nosícím islámské šátky, ale nikoliv vůči židům nosícím jarmulku (židovská pokrývka hlavy) nebo křesťanům, kteří nosí jako doplněk křížky.

Soud se však těmito články podrobně nezabýval a prohlásil, že ve spojitosti s těmito články nevznikla žádná samostatná otázka, která by již nebyla řešena v souvislosti s tvrzeným porušením čl. 9 Úmluvy.

Považoval by Soud za omezení „nezbytné v demokratické společnosti“ i obdobné nařízení v České republice? Nebo například v Belgii či Francii? Na tuto otázku se pravděpodobně brzy dozvíme odpověď. Ve Francii od školního roku 2004/2005 platí tzv. šátkový zákon,¹⁰⁾ který zakazuje na veřejných základních

a středních školách nošení symbolů nebo oděvu, kterým studenti otevřeně (*overtly, ostensiblement*) vyjadřují svou náboženskou příslušnost.¹¹⁾ Obdobná je situace i ve frankofonní části Belgie, kde přes chybějící specifickou právní úpravu mnohé státní školy nošení šátků zakázaly. Ve všech soudních sporech pak dosud daly belgické soudy přednost zásadě rovnosti a neutrality veřejného školství před právem projevovat své náboženské přesvědčení. Antverpská radnice dokonce v reakci na početnou komunitu konzervativních muslimů z Afghánistánu a Pákistánu vydala vyhlášku, která zakazuje chodit muslimským ženám v burkách (tradičním oděvu, který zahaluje celé tělo včetně obličeje a oči chrání sítkou) s odůvodněním, že „na ulici nikdo nesmí chodit nahý, nebo naopak zahalený tak, že je neidentifikovatelný“. Zákaz se však netýká muslimských šátků, protože nezahalují celou hlavu.

V dalších smluvních státech (Německo, Nizozemí, Švýcarsko, Spojené království) pak, mnohdy po bouřlivé veřejné debatě, úřady nošení islámských šátků povolily. Nicméně praxe není úplně jednotná. Německý Ústavní soud ve sporu mezi učitelkou a Spolkovou zemí Bádensko-Württembersko z 24. 9. 2003 rozhodl, že pro nedostatek výslovného zákonného zákazu učitelé při výuce šátky nosit mohou. Bádensko-Württembersko vzápětí přijalo obdobu francouzského šátkového zákona, ale pouze pro učitele. Sedm dalších spolkových zemí pak o podobném opatření uvažuje.

Co je však zajímavé, všechna výše zmíněná opatření v západní Evropě se na rozdíl od Turecka týkají nošení šátků buď jen učiteli, nebo pouze na základních a středních školách, a nikoliv na univerzitní půdě. Samotná francouzská Komise pro otázky sekularity ve svém návrhu šátkového zákona poznamenala, že v případě univerzit je třeba dát přednost právu studentů projevovat své náboženské, politické nebo filozofické přesvědčení.

Pokud se vrátím zpět k položené otázce, z výše uvedeného se zdá jasné, že Česká republika by měla velmi těžkou pozici při obhajobě obdoby šátkového nařízení, neboť princip laicity státu není základním pilířem české ústavy (jako ve Francii nebo Turecku), na našem území zatím nepůsobí fundamentalistické náboženské skupiny, které by mohly ohrozit úctu k lidským právům nebo samotnou existenci státu (jako např. v Turecku), ani na našem území nežije početná muslimská menšina (jako např. v Belgii, Francii, Německu, Spojeném království, Itálii a Nizozemí). V této souvislosti Soud sám poznamenal, že v mnoha smluvních státech jako je právě Česká republika a dále Polsko, Rakousko, Slovensko, Španělsko a Švédsko se zatím otázka nošení náboženských symbolů nestala součástí veřejné debaty.

¹⁰⁾ LOI n° 2004 – 228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics. (La loi du port du „foulard“)

¹¹⁾ Překlad autora; autentické znění čl. 1 „šátkového zákona“: „Dans les écoles, les collèges et les lycées publics, le port de signes ou tenues par lesquels les élèves manifestent ostensiblement une appartenance religieuse est interdit.“

la neospravedlnitelná nebo že by se univerzitní orgány vzdaly svého práva upravovat povinnosti v této oblasti; a 8) disciplinární tresty vůči stěžovatelce podléhalo soudnímu přezkumu.

Na základě výše uvedených skutečností a rozsahu posuzovacího prostoru Soud dospěl k závěru, že šátkové opatření bylo v zásadě oprávněné a přiměřené sledovaným cílům, a je ho tedy možno považovat za „nezbytné v demokratické společnosti.“

Kromě porušení čl. 9 stěžovatelka namítala také porušení čl. 8 (právo na šetření soukromého a rodinného života), čl. 10 (svoboda projevu), čl. 14 (zákaz diskriminace) ve spojení s čl. 9 a konečně porušení čl. 2 Dodatkového protokolu č. 1 (právo na vzdělání) Úmluvy.

Nejpřesvědčivější argumentace stěžovatelky se týkala čl. 14 ve spojení s čl. 9 a čl. 2 Dodatkového protokolu č. 1. Stěžovatelka zejména poukazovala na skutečnost, že důsledné dodržování zákazu nošení islámských šátků na univerzitní půdě by znamenalo, že v důsledku svého náboženského přesvědčení jí je znemožněno dokončit univerzitní vzdělání na území celého Turecka. Tím je jí odepřeno právo na vzdělání. Ještě podloženější bylo tvrzení stěžovatelky, že zákaz nošení islámských šátků vede k tomu, že studenti jsou nuceni volit mezi vírou a vzděláním, a tudíž diskriminuje věřící oproti nevěřícím. Leyla Sahin si stěžovala, že šátkové nařízení je v důsledku diskriminační vůči muslimským ženám, a zdůrazňovala, že v souladu s předchozí judikaturou Soudu je čl. 14 Úmluvy porušen také tehdy, když stát bez objektivního a rozumného ospravedlnění nenakládá rozdílně s osobami, jejichž situace je podstatně rozdílná (rozsudek *Thlimmenos v. Řecko* ze 6. 4. 2000, § 44). Muslimští studenti mají podle ní odlišné postavení než ostatní studenti, a stát má tudíž pozitivní povinnost zacházet s těmito studenty odlišně. Leyla Sahin tak poukazovala na tzv. nepřímou diskriminaci, kterou již Soud v minulosti odsoudil (např. *Thlimmenos*; op. cit.). Dále stěžovatelka tvrdila, že obecný zákaz nosit viditelné náboženské insignie byl důsledně aplikován pouze vůči muslimům nosícím islámské šátky, ale nikoliv vůči židům nosícím jarmulku (židovská pokrývka hlavy) nebo křesťanům, kteří nosí jako doplněk krucifixy.

Soud se však těmito články podrobně nezabýval a prohlásil, že ve spojitosti s těmito články nevznikla žádná samostatná otázka, která by již nebyla řešena v souvislosti s tvrzeným porušením čl. 9 Úmluvy.

Považoval by Soud za omezení „nezbytné v demokratické společnosti“ i obdobné nařízení v České republice? Nebo například v Belgii či Francii? Na tuto otázku se pravděpodobně brzy dozvíme odpověď. Ve Francii od školního roku 2004/2005 platí tzv. šátkový zákon,¹⁰⁾ který zakazuje na veřejných základních

a středních školách nošení symbolů nebo oděvu, kterým studenti otevřeně (*overtly, ostensiblement*) vyjadřují svou náboženskou příslušnost.¹¹⁾ Obdobná je situace i ve frankofonní části Belgie, kde přes chybějící specifickou právní úpravu mnohé státní školy nošení šátků zakázaly. Ve všech soudních sporech pak dosud daly belgické soudy přednost zásadě rovnosti a neutrality veřejného školství před právem projevovat své náboženské přesvědčení. Antverpská radnice dokonce v reakci na početnou komunitu konzervativních muslimů z Afghánistánu a Pákistánu vydala vyhlášku, která zakazuje chodit muslimským ženám v burkách (tradičním oděvu, který zahaluje celé tělo včetně obličejů a oči chrání sítkou) s odůvodněním, že „na ulici nikdo nesmí chodit nahý, nebo naopak zahalený tak, že je neidentifikovatelný“. Zákaz se však netýká muslimských šátků, protože nezahalují celou hlavu.

V dalších smluvních státech (Německo, Nizozemí, Švýcarsko, Spojené království) pak, mnohdy po bouřlivé veřejné debatě, úřady nošení islámských šátků povolily. Nicméně praxe není úplně jednotná. Německý Ústavní soud ve sporu mezi učitelkou a Spolkovou zemí Bádensko-Württembersko z 24. 9. 2003 rozhodl, že pro nedostatek výslovného zákonného zákazu učitelé při výuce šátky nosit mohou. Bádensko-Württembersko vzápětí přijalo obdobu francouzského šátkového zákona, ale pouze pro učitele. Sedm dalších spolkových zemí pak o podobném opatření uvažuje.

Co je však zajímavé, všechna výše zmíněná opatření v západní Evropě se na rozdíl od Turecka týkají nošení šátků buď jen učiteli, nebo pouze na základních a středních školách, a nikoliv na univerzitní půdě. Samotná francouzská Komise pro otázky sekularity ve svém návrhu šátkového zákona poznamenala, že v případě univerzit je třeba dát přednost právu studentů projevovat své náboženské, politické nebo filozofické přesvědčení.

Pokud se vrátím zpět k položené otázce, z výše uvedeného se zdá jasné, že Česká republika by měla velmi těžkou pozici při obhajobě obdoby šátkového nařízení, neboť princip laicity státu není základním pilířem české ústavy (jako ve Francii nebo Turecku), na našem území zatím nepůsobí fundamentalistické náboženské skupiny, které by mohly ohrozit úctu k lidským právům nebo samotnou existenci státu (jako např. v Turecku), ani na našem území nežije početná muslimská menšina (jako např. v Belgii, Francii, Německu, Spojeném království, Itálii a Nizozemí). V této souvislosti Soud sám poznamenal, že v mnoha smluvních státech jako je právě Česká republika a dále Polsko, Rakousko, Slovensko, Španělsko a Švédsko se zatím otázka nošení náboženských symbolů nestala součástí veřejné debaty.

¹⁰⁾ LOI n° 2004 – 228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics. (La loi du port du „foulard“)

¹¹⁾ Překlad autora; autentické znění čl. 1 „šátkového zákona“: „Dans les écoles, les collèges et les lycées publics, le port de signes ou tenues par lesquels les élèves manifestent ostensiblement une appartenance religieuse est interdit.“